

Ірина Віталіївна Удовиченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор Сумського ОШПО,
м. Суми, Україна

УДК 371.14:37.015

Вікторія Віталіївна Удовиченко,
кандидат географічних наук,
доцент КНУ ім. Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

В статті розглянуто значимість процесу мотивації в навчально-пізнавальній та професійній діяльності людини; особливості зміни домінуючої в мотивації навчальної діяльності обдарованого дитини, як способу розвитку пізнавальної активності, а, в подальшому, і трудової, – з метою професійного особистісного розвитку.

Ключевые слова: обдарованість, мотивація, система, ціннісні життєві орієнтації.

Significance of the motivation process in educational, cognitive and professional individual activity, key fluctuating features of dominating idea in the motivation educational activity talented child as the way of cognitive activity developing and working activity with an aim of individual professional development in the future are considered in the article.

Key words: endowments, motivation, system, value vital orientation.

У світі актуальним залишається питання виховання інтелектуальної еліти, підтримка обдарованої молоді, як запорука підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави, зокрема, та її престижу у світі в цілому, адже у XXI ст. інтелектуальний ресурс нації визначає місце країни у світовому співтоваристві, її рівень конкурентоспроможності серед інших держав.

Питання роботи з обдарованою учнівською молоддю на сучасному етапі розвитку освіти актуальне та проблемне водночас. Це стосується й дефініції понять «здібні», «обдаровані», «талановиті», «геніальні»; й особливостей підготовки вчителів до роботи саме з такою категорією учнів; й зміна процесу вмотивованості та самого мотиву обдарованої дитини щодо роботи над собою протягом усього життя та багато іншого.

На практиці ми спостерігаємо бажання одних дітей йти до школи та відмову щодо цього інших;

активне навчання та безпроблемне входження до шкільного соціуму перших і прогулювання уроків, суцільні навчальні, соціальні проблеми у других; стійкий інтерес протягом життя, до процесу власного інтелектуального розвитку одних та незацікавленість саморозвитком в інших.

Звідси, вочевидь, проблема наявності, зміни та стійкості мотивації щодо процесу інтелектуального саморозвитку обдарованої людини протягом життя в системі ціннісних орієнтацій.

Важливість розв'язання означених проблем зумовила вибір теми дослідження – «Мотивація в системі ціннісних життєвих орієнтацій обдарованої дитини».

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування та визначення сутності процесу мотивації у навчально-пізнавальній та професійній діяльності людини; особливості зміни домінуючої в мотивації навчальної діяльності обдарованої дитини, як засобу

розвитку пізнавальної активності, а, у подальшому, й трудової, з метою професійного особистісного розвитку.

Вивчення наукових джерел дозволяє стверджувати, що питання обдарованості у різні періоди розглядали іноземні та вітчизняні науковці й практики: Б. Ананьєв, Ю. Бабаєва, Ф. Баррон, Л. Венгер, Ф. Гальтон, К. Гельвецій, Ю. Гільбух, Д. Гілфорд, В. Єфроїмсон, М. Каратаєва, М. Карне, Г. Костюк, Н. Лейтес, Дж. Локк, А. Матюшкін, К. Платонов, Д. Рензулі, Р. Розенталь, С. Рубінштейн, А. Савенков, Д. Сиск, Л. Слободянюк, Р. Стернберг, К. Тейлор, П. Торренс, Е. Фромм, Б. Чижевський, В. Чудновський, В. Юркевич, Л. Якобсон та ін. [5, 7].

Проте, однозначності у трактуванні понять «здібні», «обдаровані», «талановиті», «геніальні» ми не віднайдемо й до теперішнього часу. Проаналізувавши різні погляди щодо цього, слід зазначити, що обдарованість, різні науковці трактують по-різному, зокрема, як:

- складну психологічну категорію [5];
- специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, що дозволяють виконувати певну діяльність на якісно високому рівні, відмінному від умовного «середнього рівня» (Б. Чижевський) [3];

- високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей (В. Чудновський, В. Юрковський) [5];

- не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й сукупність її особистісних характеристик (Л. Слободянюк) [7];

- поєднання трьох компонентів: мотивації, орієнтованої на виконання завдання, видатних розумових здібностей і креативності (Д. Рензулі) [2];

- «набір здібностей, здатність» до видатних досягнень у будь-якій соціально значущій сфері людської діяльності (Н. Лейтес) [5];

- розумовий потенціал або інтелект, цілісну індивідуальну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей до навчання [1];

- однакову «наділеність» розумом більшості дітей від народження з різницею у рівні розвитку їх здібностей, що зумовлено відмінністю їх життєвих умов (Дж. Локк, К. Гельвецій, В. Єфроїмсон) [7];

- генетичну спадковість, за якою обдарованість є вродженим, досить рідкісним явищем, що успадковується від батьків і, навіть, через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг) [3];

здібність, як:

- властивість індивіда, що є передумовою успішного виконання ним певних видів діяльності [1];

- індивідуально-психологічні особливості людини, які сприяють успішному виконанню нею тієї чи іншої діяльності й не зводяться тільки до знань, умінь та навичок, які вона має [3];

талановитість:

- високий рівень розвитку здібностей, передусім, спеціальних, тобто, таких, які дають змогу успішно виконувати певну діяльність: літературну, музичну, сценічну тощо [1];

геніальність:

- надзвичайно високий рівень здібностей загальних чи спеціальних, який виявляється в тому, що у творчій діяльності особистість досягає таких результатів, які складають цілу епоху в житті суспільства, розвитку культури, науки, політики [1].

У своїй роботі ми дотримуємося наступних трактувань:

- здібність – сукупність знань, умінь, навичок;

- обдарованість – розумовий потенціал, сукупність пізнавальних можливостей і здібностей, зокрема до навчання;

- талановитість – високий рівень розвитку і прояву здібностей обдарованої людини, доведених до автоматизму;

- геніальність – творча неповторність, що базується на інтелекті, досвіді та таланті.

Провідні фахівці, науковці, представники педагогічної громадськості вбачають саме в мотивації стимул процесу саморозвитку та процесу професійного зростання окремої людини, зокрема, обдарованої.

Наукові дослідження значення процесу мотивації у становленні особистості та саморозвитку обдарованої дитини висвітлено в працях: Н. Гальскова, Ф. Денера, Є. Дісі, Є. Ільїна, Є. Лонкі, Д. Мак-Малліна, Е. Полат, Г. Розенфельда, Дж. Стефена, А. Франс, В. Чиркова [7].

Особливості профільного й початкового професійного навчання обґрунтовано в працях Г. Пустовіта, В. Туташинського, в основі яких – тлумачення понять «професійна компетентність», «готовність до професійної діяльності».

Значний внесок у теоретичне обґрунтування поєднання навчання з продуктивною працею зробили А. Гордін, А. Дубов, В. Кальней.

Окрім цього, питання професійно-технічних цінностей та орієнтацій на них людини знайшли розкриття у працях О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Кагана, В. Малахова, В. Ольшанського, Г. Полушина, І. Попова, О. Семашко, В. Тугаринова, Н. Чавчавадзе, Б. Чагіна, Ю. Шарова, які розглянули зміст та типологію цінностей, значення їх, як чинників функціонування суспільства [6].

Як свідчить практика, мотивація учня введена до системи освіти (систему у своїй роботі ми розглядаємо, як сукупність елементів і відображення у свідомості суб'єкта властивостей об'єкта) та є умовою всебічного розвитку особистості, дієвим фактором його громадянського становлення, засобом підготовки до майбутнього дорослого життя.

Проте, процес вмотивування та формування стійкої мотивації протягом життя – складова вивчення сучасної педагогічної науки і практики, дотепер потребує всебічного й уважного вивчення. Аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної, фахової літератури засвідчив, що такий важливий аспект, як виховання ціннісних орієнтацій в обдарованої учнівської молоді, ще не став предметом спеціального дослідження.

Доречним буде вказати й на об'єктивно наявне протиріччя між потенційними можливостями такої дитини та реаліями використання її обдарувань у дорослому житті.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення внутрішньої стійкої особистісної мотивації учнівської молоді, заснованої на ідеї розвитку самосвідомості особистості у незалежній державі, де виховання людини праці починається ще з дитячого садка та продовжується у середній та вищій школах, а її обдарування використовуються у дорослому житті – на користь, як самої людини, так і держави в цілому.

Однак, при всій раціональності організації навчально-виховного процесу у початковій, середній, старшій ланці школи, де створюються умови для виявлення обдарованості особистості, далі у вищій школі, де розширюються теоретичні знання за напрямком майбутньої професії, можливості прояву обдарованості у дорослому житті та вмотивування подальшого її розвитку втрачається, особливо у людей робітничих професій, що працюють у промисловості.

Особливої актуальності це питання набуває в контексті визначення мотивації в системі ціннісних життєвих орієнтацій обдарованої дитини.

Мотивація у широкому розумінні – це процес спонукання людини до певних видів діяльності [1].

В історії розвитку теорії мотивації існувало два етапи:

– простої мотивації (традиційний підхід). Сутність цього підходу зводиться до використання «багато та прямика»: дії, які вважаються корисними – винагороджуються, а шкідливі (небажані) – караються. Прикладом мотивації такого типу є мотивація за Л. Тейлором (оплата праці тих, хто виробляв більше продукції пропорційно їх внеску). Однак, сучасні працівники значно більш освічені й забезпечені, ніж у минулому, тому мотиви їх трудової діяльності значно складніші для впливу;

– етап соціально-психологічної мотивації. Сутність його зводиться до використання методів психології та соціології, в основу якого покладено дві концепції: психологічної мотивації (використання теорії «підсвідомого» З. Фрейда) й соціально-психологічної мотивації (в основі – ідеї Е. Мейо) [2].

Слід зазначити, що у своїх працях Є. Ільїн під мотивом навчальної діяльності розуміє всі фактори, що обумовлюють виявлення навчальної активності: мотиви, мета, настанови, почуття обов'язку, інтереси [4].

У той час, як Г. Розенфельд визначає такі фактори мотивації навчання:

- навчання заради навчання, без задоволення від діяльності або без інтересу до предмета навчання;
- навчання для соціальної ідентифікації;
- навчання заради успіху або від страху невдач;
- навчання з примусу або під тиском;
- навчання, що ґрунтується на поняттях і моральних зобов'язаннях або на загальноприйнятих нормах;

– навчання, що ґрунтується на соціальній меті, вимогах та цінностях [2].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що ефективна реалізація функції мотивації потребує: усвідомлення того, що спонукає людину до навчання, роботи та розуміння того, як спрямувати ці спонукання в русло досягнення цілей.

У психології та соціології розглядають спонукання, як поведінкове виявлення потреб, сконцентрованих на досягненні цілей.

Звідси спонукання – це потреба, усвідомлена з точки зору необхідності здійснення конкретних цілеспрямованих дій. При цьому конкретні дії людини розглядаються, як засіб задоволення потреби. Коли людина досягає поставленої мети, її потреба може бути задоволена, частково задоволена, незадоволена.

Як наслідок, ступінь задоволення потреби впливає на спонукання (чи мотиви) поведінки людини в майбутньому. Потреби викликають у людини бажання (прагнення) до їх задоволення. Тому сутність мотивації зводиться до створення умов, що дозволяють людині відчутти, що вона може задовольнити свої потреби такою поведінкою, яка забезпечує досягнення поставлених цілей.

Як зазначалося вище, одним з інструментів спонукання людей до ефективної діяльності є винагородження. В теорії психології під винагородженням розуміється широкий спектр конкретних засобів, що базуються на системі цінностей людини. При цьому розрізняють два типи винагородження: внутрішнє – його дає сама робота, її результативність, змістовність, значущість тощо та зовнішнє винагородження – його людина отримує від роботи (оцінка, подарунок, пільга, привілей, зарплата, просування службою тощо).

Як свідчить практика, зовнішніми факторами навчальної діяльності можуть бути усі види підкріплення, які використовуються, як засоби педагогічного впливу (заохочення, похвала, покарання тощо). Дитині пообіцяли подарунок, у такому випадку, у переважній більшості, успішність значно поліпшиться рівно до моменту одержання обіцяного (короткотермінова мотивація).

Найефективнішим, надієвішим є внутрішній стимул – прагнення до пізнання нового, що ґрунтується винятково на інтересі до предмета пізнання (приклад – індивідуальний вибір профілю навчання учнем), який пролонгований у часі (довготермінова мотивація).

Проте, як свідчить практика, з роками внутрішні стимули змінюються: у початковій школі – це прагнення зробити приємне дорослим (учителю, батькам), у старших класах – прагнення бути кращим або хоча б не гіршим серед інших. Звичайно, такі мотиви відіграють вторинні, допоміжні ролі. Умовами успішного навчання є така мотивація (первинна), яка спонукає дитину до певної діяльності, з метою розширення й поглиблення своїх знань, підвищення впевненості та незалежності від зовнішніх факторів.

З огляду на це, мотивація – аспект суб'єктивного світу учня, визначається його власними мотивами й

упередженнями. То ж викликати стійку, первинну, довготермінову мотивацію можна цікавим навчанням, під час якого учитель та учні виступають партнерами навчально-пізнавальної діяльності, де використовуються елементи інноваційного, інтерактивного навчання, під час чого формується пізнавальний інтерес – чинник мотивації успішного навчання.

До ознак наявності пізнавальних інтересів в учня можна віднести: загальну ерудицію учня, активність на уроці, вичерпність його відповідей, кількість доповнень, участь у змаганнях (турніри, олімпіади, конкурси), додаткова робота з літературними джерелами, кількість звертань за консультацією до вчителя тощо [4].

З огляду на те, що урок залишається основним елементом навчального процесу, він має бути сучасним та особистісно-зорієнтованим з першої до останньої його хвилини, домашні завдання – диференційованими.

З метою якісного засвоєння учнями навчального матеріалу, його слід осучаснювати, зробити особистісно значущим, тобто, учитель повинен бути обізнаним зі смаками, хобі, ціннісними орієнтаціями своїх вихованців, а на уроці створювати атмосферу довіри та співпраці.

Звідси доцільним є побудова такої системи освіти, де обдарованість, у майбутньому – людини праці, підтримувалась би на різних етапах її становлення: від дитячого садка, школи, вищого навчального закладу до трудової діяльності у дорослому житті.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є: обґрунтування створення відповідних умов

організації навчально-виховного процесу по вертикалі: дошкільна – загальна середня – вища освіта та відслідкування мотивації й можливостей прояву обдарувань уже людини праці, її моральна, фінансова підтримка тощо.

Використані літературні джерела

1. Енциклопедичний словник // Гол. ред. О. М. Прохоров. – М.: Енциклопедія, 1987. – 1600 с.
2. Ільїн Є. Мотив як складне психологічне утворення. – М.: Просвещение, 1993. – 362 с.
3. Каратаєва М. Проблема обдарованості: теоретичний аспект. – Вінниця: РВВ, 2010. – 2 с.
4. Коваленко О. Мотивація навчальної діяльності як засіб розвитку пізнавальної активності учнів / http://osvita.ua/school/lessons_summaru.
5. Матюшкин А., Сиск Д. О создании научно-практической программы по выявлению, обучению и воспитанию одарённых и талантливых детей // Одарённые и талантливые // материалы VII Международной конференции – США: Солт-Лейк Сити, 1987. – 543 с.
6. Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2012. – 400 с.
7. Удовиченко І. В. Підвищення кваліфікації вчителів і роботи з обдарованими учнями/І. В. Удовиченко // Постметодика, 2011. – № 3 (100). – С. 22-27.

